

- Томъ I. – СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1888 г. – 881 с.
6. Ровинский П. А. – Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ. Томъ II, Часть I. – СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1897 г. – 778 с.
 7. Ровинский П. А. – Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ. Томъ II, Часть II. – СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1901 г. – 646 с.
 8. Стоун Д. К. – Большая энциклопедия оружия и доспехов/ Джордж Камерон Стоун, пер. с англ. Л. И. Здановича. – М: АСТ: Астрель, 2010. — 768 с.
 9. Jowett P. – Armies of the Balkan Wars 1912-1913. – Oxford: Osprey Publishing, 2016. – 48 p.
 10. Julio Gora [Electronic resource] – Mode of access: <https://rkd.nl/en/explore/artists/> (01.04.2017).
 11. Jović T., Jovićević M. – Crnogorska vojska: organizacija i uniforme: 1830 do 1914/Tatjana Jović, Milan Jovićević. – Cetinje: Narodni muzei Crna Gore, 2006. – 184 str.
 12. Narodni muzej Crne Gore [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.mnmuseum.org> (01.04.2017).
 13. Theodor Valerio [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.philographikon.com/prints-croatia.html> (01.04.2017).
 14. Vojna enciklopedija – Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije, 1971. — 800 p.

Панін М. О.

Науковий керівник – д.і.н., проф. І. С. Гребцова

УДК 930.2:801.7”11/17”

ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗУ НОЄВОГО ВОРОНА У СЕРЕДНЬОВІЧНИХ РОСІЙСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ

Дана стаття розглядає образ ворона, уявлення про якого змінювалися протягом всієї історії письмового побутування

легенди про Всесвітній потоп. Автор намагається простежити еволюцію образу і інтерпретувати його зміни на предмет подальшого використання в дослідженнях.

Ключові слова: *Всесвітній потоп, образ ворона, російське середньовіччя.*

Уявлення про Всесвітній потоп – багате поле для досліджень, не дивлячись на популярність сюжету, – в історіографії це надзвичайно слабо опрацьована тема.

Так, дуже багато різних історичних джерел, такі як хроніки, хронографи, літописи або мініатюри до них, містять відмінну і в якійсь мірі навіть унікальну інформацію щодо легенди. Безумовно, перескладання по суті однієї і тієї ж легенди могли і відрізнялися одна від одної. Це можна пояснити складністю формування єдиного Біблійного канону, змішуванням з народними апокрифічними уявленнями і банальними труднощами перекладу.

Метою даної статті є спроба простежити і інтерпретувати зміни уявлень образу ворона, починаючи з стародавньої Месопотамії, фокусуючи особливу увагу на російських джерелах XII-XVII ст.

За основу взято канонічний текст Острозької біблії – другої за хронологією після Геннадієвської (1499 р.) слов'янської повної біблії, надрукованої в Острозі Іваном Федоровим 1581 р.

Для початку нагадаємо сам сюжет Біблійного потопу: Бог карає людство за гріхи, збирається його знищити потопом, але вирішує зберегти сім'ю одного праведника – Ноя і велить йому будувати ковчег, завдяки якому він зможе врятуватися зі своєю сім'єю і тваринами; води потопу наповнюють землю; з-за непростой конструкції корабля, Ною не видно землі, – цим зумовлена поява епізоду з птахами-розвідниками. На ковчезі є всього одне вікно, через яке птиці і будуть випускатися: «І сталося, по 40 днях відкрив Ной віконце корабля, яке зробив, і послав ворону, щоб побачити чи відступила вода з лиця землі, і полетівши, не повернулася, доки не висохла вода з землі» [7, с. 34]. На цьому епізод з вороном в Біблії закінчується (!). Ной починає випускати голуба кожні сім днів, який в перший раз повернувся, не знайшовши суші, вдруге прилетів до ковчегу з масляною гілочкою, що говорило

про підсихання землі, – і в третій раз голуб не повернувся. Ковчег відкривається, люди і тварини виходять на оновлену землю, Ной, на знак вдячності Богу, приносить жертву, відбувається заповіт з Богом.

Отже, щоб спробувати максимально об'єктивно інтерпретувати образ ворона в російських джерелах, необхідно пройти весь шлях поширення легенди і коротко дати характеристику ворона в кожній з буферних культур.

Слідом за Дж. Дж. Фрезером – англійським релігієзнавцем, етнологом і фольклористом, визнаємо, що опис Всесвітнього потопу в Біблії сходиться до давньошумерської легенди, а саме до «Епосу про Гільгамеша» [9, с. 78-79], в якому ми знаходимо такі свідчення по досліджуваному сюжету: «Вынес голубя и отпустил я; отправившись, голубь назад вернулся: места не нашёл, прилетел обратно. Вынес ласточку и отпустил я; Отправившись, ласточка назад вернулась: места не нашла, прилетела обратно. Вынес ворона и отпустил я; ворон же, отправившись спад воды увидел, не вернулся; каркает, ест и гадит» [1, с. 76-77].

І. Дьяконов в своїх коментарях до «Епоса ...» пише, що переклади дієслів в останньому реченні про ворона не зовсім ясні. Так, він наводить ще кілька варіантів: «ест», «каркает», «кружит», «хлопает крыльями», «роется в грязи», – бачиться, що тільки останній має явне негативне забарвлення, і навіть з ним – ворон, - останній випущений з птахів, – своїм відлітом повідомляє благу звістку Утнапіштіму, прообразу Ноя [1, с. 201].

В юдейській апокрифічній традиції, яка йшла паралельно і дещо пізніше формування Старого Завіту, до образу ворона починають липнути вагомі ярлики, що пояснюють «нечистість» птиці. Так, в потопних сюжетах крім безповоротного відльоту, ворон починає кидатися на трупи людей, що спливли, це дуже яскраво відобразиться в російських викладах, а в подальшому еволюціонує до своєї власної інтерпретації, про що буде йти мова далі.

З цього можна спробувати вивести досить сміливу гіпотезу боротьби монотеїзму з політеїзмом через образ ворона, священного язичницького символу як мінімум у шумерів. Здається, що давньоримський історик К. Тацит частково викривав

це: «Моисей, желая увековечить себя в памяти иудеев, дал им новую религию, враждебную всем тем, что исповедуют остальные смертные. Иудеи считают богопротивным все, что мы признаем священным, и, наоборот, все, что у нас запрещено как преступное и безнравственное, у них разрешается» [5]. Чи можна провести аналогію між римськими та шумерськими язичниками? Здається, що цілком можливо. З цього і виходить негативне забарвлення ворона, що символізує падальництво і нечистоту політеїзму.

Відносно ж християнства, то воно не розділяє тварин на «чистих» і «нечистих», на відміну від юдаїзму. Труїзмом є і те, що офіційно на Русі християнство було прийнято через прямий вплив з боку Візантійської імперії ще в X столітті. І якщо продовжувати наближатися до умовленої теми, то виникає питання: «До чого взагалі необхідно було очорнити і без того чорного ворона слов'янам?»

Ймовірно, християни просто неусвідомлено перекладати матеріал, не маючи за образ ворона будь-якої особливої семантичної прив'язки. До того ж в літописах і хроніках дається вільний переказ біблійних сюжетів, чим і зумовлені різні сплетіння апокрифічних уявлень в розповідь автора, які отримувалися з широко розвиненої фольклорної традиції.

Часто в розглянутих нами джерелах, де міститься сюжет про потоп, повністю відсутні епізоди з птахами-розвідниками, серед них: «Повесть временных лет» (XII ст.), «Русский хронограф» (1512 р.) «Густынская летопись» (XVII ст.) і декілька візантійських перекладних хроніки.

У свою чергу, цей епізод зберігся в: «Толковой Палее» (XIV – XV ст.) [2, с. 145-148], «Летописце Еллинском и Римском» (XV ст.) [6, с. 5-6], «Креховской Палее» (XV-XVI) [8, с. 65-67], «Лицевом летописном своде» Івана Грозного (XVI ст.) [10, с. 32], «Слове святого отца Мефодия Патарского» (XVI-XVII ст.) [4, с. 400-403].

Нагадаємо, що наш епізод полягає в безповоротному відльоті ворона з ковчега, падальництвом і прокляттям його Ноем, ще в деяких версіях, благословенням голуба за те, що той приносить благу звістку. У цьому епізоді різноманітність не дуже багате, тому будемо обговорювати і пояснювати лише унікальні дані.

По-перше, необхідно познайомитися з зображальним джерелом цього сюжету – однією з мініатюр «Лицевого летописного свода», що ілюструє історію Всесвітнього потопу. У даній мініатюрі канонічний текст істотно доповнено апокрифом з нашим вороном, що накидається на свою потопаючу/ потонулу жертву, всупереч словам тексту [додаток № 1, с. 32]. Що говорить про жвавність уявлень і знайомстві ілюстратора з нашим сюжетом.

Далі, розслідуючи епізод в «Толковой» і «Креховской» Палеях, було виявлено, що з апокрифічних юдейських уявлень вони стали перетворюватися в уявлення росіян на юдеїв. Перші стали її інтерпретувати так: Ной виступає в ролі Господа, «жидове» – в образі ворона. Як Ной зберіг від води ворона, так Бог зберіг юдеїв від фараона. Як Ной годував ворона в ковчезі, так Бог годував манною, ходячих по пустелі. Як ворон відвернувся від Ноя, так і юдеї відкинули Сина Божого перед Пілатом. Як ворон викльовує очі потопаючих, так і юдеї били пророків. Як чорен ворон, так і юдеї, уподібнившись до демона, почорніли. Як ворон був проклятий Ноем, так і кров Сина Божого лежить на юдеях [2];[8].

Подібні полемічні нотки виступають звідусіль протягом усієї «Толковой Палеи». В. Мільков і С. Полянський вважають, що, швидше за все, юдаїзм становив особливу небезпеку протягом XIII–XV ст. для упорядника, який націлювався на безкомпромісну війну з ним. [2, с. 620-621].

Нам же більш вірогідним здається, що така антиюдейська позиція викликана рухом «жидовствующих» [3, с. 377-383], елементом боротьби і пропаганди проти якої був обраний сюжет з Всесвітнім потопом, і нашим вороном зокрема.

Таким чином, такий динамічний і цікавий епізод з вороном в контексті легенди про Всесвітній потоп не міг залишатися без змін, це очевидно. Так, він існує вже не одну тисячу років і зазнавав різного роду еволюції. Спочатку ворон був священним шумерським символом, потім став «нечистою» твариною у юдеїв, до якої для більшого бруду були приписані неканонічні доповнення, звані апокрифами. У цьому нововведенні ворон стає труподом і зрадницькою птахою по відношенню до Ноя, і всіх мешканців ковчеза. Далі, з поширенням християнства, Русь

набуває писемність. Тепер вітчизняні літописці плавно переймають традицію ведення цих же біблійних сюжетів від візантійців. Після розслідування шляху і локальних інтерпретацій, ми спробували також дати інтерпретації Ноевому ворону в російських джерелах, який, безсумнівно, грає хоч і коротку, але значну роль. Ми вказали цілий ряд джерел, в яких відсутні згадки про птахів в контексті потопу, це по-перше; по-друге, показали, що у християн повністю відсутнє юдейське уявлення про поділ тварин на «чистих» і «нечистих»; по-третє, виділили два російських джерела, які використовують сюжет з вороном в своїх цілях, наповнюючи його своїм смисловим навантаженням в полемічних диспутах з юдаїзмом, що є, втім-то, - унікальним синкретизмом для потопного сюжету.

Потенційним продовженням наукової роботи може бути розширення теми і кола досліджуваних джерел: можна простежити цей же епізод з Візантійською і Західноєвропейською традицією опису.

Панин М. О.

ИНТЕРПРЕТАЦИИ ОБРАЗА НОЕВОВОГО ВОРОНА В СРЕДНЕВЕКОВЫХ РУССКИХ ИСТОЧНИКАХ

Данная статья рассматривает образ ворона, представления о котором менялись на протяжении всей истории письменного бытования легенды о Всемирном потопе. Автор пытается проследить эволюцию образа и интерпретировать его изменения на предмет дальнейшего использования в исследованиях.

Ключевые слова: *Всемирный потоп, образ ворона, русское средневековье.*

Panin M. O.

INTERPRETATIONS OF THE IMAGE OF NOAH'S RAVEN IN MEDIEVAL RUSSIAN SOURCES

This article examines the image of the crow, the ideas of which have changed throughout the history of the written existence of the legend

of the Flood. The author tries to trace the evolution of the image and interpret its changes for further use in research.

Key words: *legend of Flood, image of the crow, Russian Middle Ages.*

Джерела та література

1. Дьяконов И. М. / Перевод с аккадского – Эпос о Гильгамеше («О все видавшем») – М.-Л.: Издательство Академии наук СССР, 1961. – 221 с. – (Литературные памятники). – Режим доступа: <http://dlib.rsl.ru/viewer/01004969646#?page=78> (04.04.2017)
2. Кожин В.В. Книга бытия небеси и земли // Палея Толковая. М.: Согласие, 2002. С. 648 – Режим доступа: http://txt.drevle.com/lib/palea_tolkovaya-2002-pdf.html (26.03.2017)
3. Лихачев Д. С. Движение «жидовствующих» 70-90-х годов XV в. // История русской литературы: В 10 т. – М., Л.: АН СССР, 1945. – Т. II. Ч. 1. Литература 1220-х - 1580-х гг. - С. 377-383. – Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/irl/il0/il2/il2-3772.htm?cmd=2#Заголовок> (04.04.2017)
4. Смольникова Л. Н. – Перевод текста приводится по рукописи РГАДА, № 341(721) из сборника XVI-XVII вв. Л. 393-426. – Режим доступа: <http://www.staropomog.ru/posl.vrem%285%29/patarskij.html> (04.04.2017)
5. Тацит. Сочинения в двух томах. Том II. «История». – V книга, гл. 4 – Науч.-изд. центр «Ладомир», М., 1993. – Режим доступа: <http://ancientrome.ru/antlitrt.htm?a=1343793434> (05.04.2017)
6. Творогов О. В. Летописец Еллинский и Римский. Т. 1. Текст (СПБ., 1999) – Режим доступа: <http://book4load.org/item/tvorogov-o-v-letopisets-ellinskiy-i-rimskiy-t-1-tekst-29564.html> (26.03.2017)
7. Туркуняк Р. Переиздание Острожской библии, вместе с параллельным переводом на украинский язык. – Львов: 2006 г. – 1957с. – Режим доступа: <http://www.vechnoe.info/>

- bible/ostrog-bible-ukranian/view (05.04.2017)
8. Франко І. Я. Апокрифи і легенди з українських рукописів / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Т. І: Апокрифи старозавітні: Репринт видання 1896 року / Передмова Ярослави Мельник; Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут франкознавства. – Львів, 2006. – 512 с.
 9. Фрээр Дж. Дж. Фольклор в Ветхом Завете. – М.: Политиздат, 1989. – (Библиотека атеистической литературы) – С. 67-170.
 10. Додаток №1 – [електронний ресурс] – Мініатюра из Лицевого летописного свода XVI в. – стр. 32 – Режим доступу: <http://www.akteon-elib.ru/LITsIeVOI-LIeTOPISNYI-SVOD-Bibleiskaya-istoriya-Kniga-1/#32> (05.04.2017).

Самофатов М. І.

Науковий керівник – д.і.н., проф О. Б. Дьомін

УДК 94(728.7)

ДІЯЛЬНІСТЬ ШКОЛИ АМЕРИК В 1961-1991 РОКАХ

У статті розглядається діяльність найбільшого військово-тренувального центру в Латинській Америці - Школи Америк, який відомий чималою кількістю диктаторів та військових злочинців серед своїх випускників. Школа Америк є головним символом політики США щодо латиноамериканських країн. Сформовані висновки щодо ролі Школи Америк в політичному житті регіону.

Ключові слова: *Школа Америк, Латинська Америка, Зона Панамського каналу, диктатура, військові злочини, боротьба з комунізмом.*

Школа Америк – найбільший тренувальний військовий центр США в Латинській Америці, який був створений у 1946 році і відомий великою кількістю випускників, що обіймали